

نویسنده: اوئیس احمد

دانشجوی پیش دکتری، مرکز مطالعات فارسی
و آسیای مرکزی دانشگاه جواهر لال نهرو - دهلی نو

دیدگاه‌های شاعران فارسی پیرامون باغ‌های کشمیر

کشمیر بعنوان سیمبول زیبایی در ادبیات فارسی شهرت بسزابدست آورده است -
زیبایی طبیعی نظاره‌های کیف آور، آب و هوای مرطوب، کوه‌های بلند و مناظر دل‌کش
کشمیر توجه بسیاری از جهان‌گردان را بسوی خود کشانیده است و آن‌ها را الهام بخشیده
است تا در توصیف این سرزمین شعر بسرایند -

این خط در میان کوه‌های بلند هم‌الیا در شمال هند قرار دارد و شامل استان‌های
هند است - چون این خطه ارض در میان کوه‌های مرتفع قرار گرفته است لذا آب و
هوای آن معتدل است - زیبایی و دلکشی آن خط عاشقان طبیعت و دوست داران
مناظر فطری را آنچنان تحت تاثیر خود قرار داده است که شاعران در طول قرن‌های
متمادی شعرهای بسیار نغز در توصیف آن سروده است و آنرا بعنوان ایران صغیر، بهشت
برین و مینو نظیر معرفی نموده‌اند -

کشمیر یک باغ بزرگ است شامل باغ‌های متعدد و هر باغ ویژگی خاصی دارد -
ابوطالب کلیم شاعر معروف چندین سال‌های زندگی خود را در همین سرزمین بسر برده

است و حتی آنها نجار حلت نمود و مدفون است - او در باره ی باغهای کشمیر اشعار زیبا دارد
و ابیات زیر از اوست :-

چرا آشفته ای ای چرخ دلگیر   تماشا کن که کشمیر است و کشمیر
پُر از گل دشت و کوه و راغ بینی   هزاران باغ را یک باغ بینی
در وصف اکثر باغات کشمیر و بساتین دلکش فارسی سرایان مثنویها، قصاید و
غزلیات طولانی سروده اند و این باغات را شعر و ادب فارسی زنده نگه داشته اند - در میان
باغات کشمیر، باغ شاملمار، باغ نشاط، باغ نسیم، باغ شاه آباد، باغ ظفر خان، نور باغ و
غیره آن معروف میباشند - مادر اینجا بند کر بعضی از باغات کشمیر که درباره آنها شاعران
شعر بزبان فارسی سروده اند میگردانیم :-

باغ فرخ بخش (یعنی باغ شاملمار) :-

یکی از باغهای معروف است که در زمان های بسیار قدیم احداث شده
است - نورالدین محمد جهانگیر بادشاه هند در سال ۱۰۲۹ هـ ق آنرا بطرح نو بنام باغ فرخ
بخش تعمیر نمود - در باره ی این باغ میرزا محمد طاهر خان آشنادر ملخص شاهجهان نامه ی
نویسد :-

بهترین همه باغ فرخ بخش است که گمان اشرف در عهد جنت مکانی بنا
فرموده اند - این باغ نهری دارد که در کوشه شمال به عرض ده گز که در خیابان وسط آن سی گز عرض
دارد، جریان نموده، از میان عمارت وسط باغ می گزرند و از حین حوض و آبشار گذشته و
عریض تر شده، از میان خیابان رو به روی باغ که یک هزار گز طول دارد - بهر دو طرف
آن چنار و سفیدار به قطار نشانیده آید - سلیم تهرانی شاعر معاصر جهانگیر در یکی از قصاید

خود این باغ را بسیار ستوده است - او در باره شالمار (باغ فرح بخش) میگوید: -

ز عشرت شد چو رونق بخش کشمیر	شنیدم شاه روشن دل جهانگیر
بسوی شالمار افتاد را هوش	چو شد دامان دریا جلو گاهش
سزاوار عمارت و گلستان	فضای دید چو روئے عروسان
گران خوابی دماغش را خبر کرد	بطبعش روح روح افزا اثر کرد
زمانه منزی اینجا ضرور است	گف این دشت رنگین روی حوراست
که بر سر دارد از خورشید دیهیم	دران ایام شاه هفت اقلیم
در آن شاهزادگی شاه جهان بود	سرو سرگرده شاهزادگان بود
برای خویش کاری پیش انداخت	پی اتمام این منزل قد افراخت
که شاه این چنین معمار او شد	ازین چندین صفا درکار او شد
ز دیوار و عمارت نخل و گلزار	ز نهر و آبشار و حوض و فوار
چنین باغی ملک هرگز ندیده	بهشتی در جهان شد آفریده
فرح بخش از شه عالم خطابش	کنون آمد ز فیض خاک آلبش

جو یا کشمیری در تعریف شالمار میگوید: -

هوای سیر باغ شاله ما راست	بیا ساقی که فصل لاله زار راست
سهر شاخش دلی چون پر در بند	تعالی اللہ زہی فردوس
که پادا از نقابش چشم بد دور	درو عالی بنا قصریست پر نور
خم طاقش برنگ کھکشان است	برفعت آسمان آسمان است
گریبان میکند از رشک پاره	کنند چون صبح طاقش را نظاره

قدسی در تعریف باغ فرخ بخش می سراید: -

مرا باغ فرح بخش است منظور
 ندام آرزوی روضه حور
 گرفته سروش از، آزادگان باج
 رساینده، سرفرازی را، بمعراج
 زهربرگش، گلستانی نمایان
 چو از آئینه عکس روی جانان
 زمینش، سبز را پائیده دارد
 رطوبت را، هوایش زنده دارد
 خیابانش، بود فردوس اکبر
 لبالب، شاه نهر از آب کوثر
 که دیده، جز درین فردوس ثانی
 خیابانی ز آب زندگانی
 ندیده در جهان کس این چنین جای
 فرح بخش و فرحناک و فرح زای

میرالهی همدانی در توصیف باغ فرح بخش گفته است :- ۱-

فرح بخش است آن معموره نور
 کزو پیدا است شان بیت معمور
 پدر فردوس و مادر جنت عدن
 ازو آب فرح در جنت عدن
 چو گردد از غبارش مهر در چشم
 طفیلی می نشیند سرمه در چشم
 ز زگس در تحیر مانده ادراک
 که نابینا چگونه رست ازین خاک
 هوس واله شده در حسن گلزار
 گلستان زادگان در عشق هم یار

طفرخان احسن که شاعر معروف بوده است و در زمان شاه جهان پادشاه استاندار کشمیر بود،

نیز در توصیف کشمیر شعر سروده است - او در باره باغ شاهانگی گوید :-

بر آورده پُر از شوقِ نگارش
 که تا بوسد کنارِ شا لمارش

در زمان پادشاه شاه جهان یک باغ دیگر متصل باغ فرح بخش (شالمار) در
 سال ۱۰۴۰ هـ ق بنام باغ فیض بخش تاسیس شد و این باغ بعنوان طبقه بالا به باغ

شالما رنسلک گردانیدند۔ در تو صیف این باغ شاعر معروف بنام خصالی ابیات زیر گفته است :-^۱

چو باغ فیض بخش از حکم شاهی   ابر باغ ارم گشته مباحی
فرح بخش از کمال افتخارش   چو گل بر فرق خود داده قرارش
ازین رو کاشم فخر جهانست   که در وی گلش شاه جهانست
پی تاریخ سالش صبح گاهی   خرد گفتا: "مسرت گاه شاهی"

در باره باغ بخش مؤرخ معاصر محمد طاهر خان آشنادر ملخص شاہجہان نامہ مینویسد :-

"در این والا بہ حسب امر اعلیٰ در پشت باغ مزکورہ، باغی دیگر طرح فرمودہ، بہ (باغ) فیض بخش موسوم گردانیدند و مقرر نمودند کہ خیابان بہ بہمان عرض کہ شاہ نہر بہ عرض از میان آن نیز جریان می نمودہ باشد، ترتیب دهند"۔^۹

باغ نشاط :- این باغ را آصف خان بزمین الدولہ در زمان جہانگیر پادشاہ در دامن کوه برب تال دل احداث نمود۔ این باغ مشتمل بر نہ طبقہ بودہ است و بخش آخر این باغ مخصوص برای زنان بودہ است۔ در این باغ قصری زیبا در وسط آن تاسیس شدہ بود، و نہری پر آب در میان باغ گزرانیدہ، آبشار و بہ نواحی مختلف در آن اضافہ نمودہ بودند۔ ہر بخش باغ بتنہایی باغ کاملی است۔ در وسط باغ کھادگری ساختہ شد و تمام بخشہای باغ را میتوان از آن کلاہ فرنگی دید۔ در زمان شاہجہان در این باغ تجدید عمارات کردند۔ در بارہی تاریخ تکمیل این باغ شاعری شعرہای زیر سرودہ است :-

چون باغ نشاط شد شکفتہ   از یاسمن و طیان و گل بہا
خورشید جہان آصف دہر   بگسترد بساط و خورد ملہا

«گل زار نشاط و عیش دلها» ۱۰

می عشرت بده باغ نشاط است
که دلکش همچو عمر جاودان است
بسرو بوستان مبصرع رسانی
چو در خط گونه گلرنگ خوبان
همه پیمانۀ لاله برکش
نشانش لاله داغ پادشاهست ۱۱

باید متذکر شویم که نیاگان علامه اقبال از کشمیر بودند. او برای اینکه تعلق بکشمیر داشته

است، افتخار داشت چنانکه می گوید:

تم گلی ز خیابان جنت کشمیر
دل از حریم حجاز و نواز شیراز است
علامه اقبال "ساقی نامه" خود را در باغ نشاط در کشمیر نوشت. در همین باغ تحریک یافت
تا دفاع از مردم مظلوم کند. درباره باغ نشاط می گوید:-

خوشا روزگاری خوشا نوبهاری
زمین از بهاران چو بال تزدوی
نه پیچد نگه جز که در لاله و گل
لب جو خود آرای غنچه دیدی؟
نجوم پرن رُست از مرغزاری
ز فواره الماس بار آبخاری
چه زیبا نگاری چه آینه داری
که می آید از خلوت شاخساری
ز آوای ساری، ز بانگ هزاری
در آمیخت با نغمه جویباری
بتهن جان به جان آرزو زنده گردد
نواهای مرغ بلند آشیانی

تو گویی که یزدان بهشت برین را نهاد است در دامن کوهساری ۱۲
 باغ نسیم: - این باغ بر لب تالِ دل بجانب غرب در شهر سریناگر واقع است - این باغ
 را شاه جهان پادشاه گورکانی احداث کرده بود - میگویند که پادشاه در این باغ یک هزار و
 دو بیست بوته چنار نصب کرده بود و در میان این باغ یک نهری جاری نموده بود و آبشار و
 فواره ترکیب نموده -

باغ مزبور امروز جزوی از دانشگاه کشمیر است و اکثر درختهای چنار هنوز در آنجا باقی مانده
 است، بعضی دیپارتمان دانشگاه مانند جغرافیه، مرکز اسلامیات، سیاسیات، جامعه شناسی،
 مرکز مطالعات آسیای مرکزی، رشته حقوق و غیر آن در همین باغ در میان چنارهای بلند
 و سایه دار قرامی گیرند - در تعریف این باغ جو یا کشمیری شعری شامل ده بیت دارد - مطلع
 آن بدین قرار است :-

بیا ساقی خدای ما کریم است می آزاده که در باغ نسیم است ۱۳
 کلیم کاشانی در توصیف و تاریخ احداث این باغ ابیات زیر سروده است :-
 در جهان چون به حکم شاه جهان دوحه تازه از نسیم آمد
 کرد گل گشت آن چو شاهجهان گل کلیم آمد
 گفت تاریخ دوحه شاهی "از بهشت نسیم آمد" ۱۴

باغ عیش آباد: - این باغ امروز بنام عشایی باغ معروف است - باغ مزبور در کنار
 تالِ دل بسمت غرب در خیابانی که به حضرت بل میرود، واقع است - این باغ را جها
 نگیر پادشاه گورکانی آباد کرده بود و در میان این باغ یک جوی آب روان کرده و فواره و
 آبشار در آن نصب کرده بود - تاریخ احداث این باغ از ابیات زیر بدست می آید -

عیش آباد روضه شاهی از جهانگیر شه چویافت نظام
 بهر تاریخ آن سرش بگفت عیش آباد گلشن آرام ۱۵
 این باغ یکی از باغهای زیبای کشمیر بشمار می رود و دولت کشمیر این باغ را سر نو تجدید نمود
 با گل و بوته آراسته است -

باغ بحر آرا - این باغ در کنار تال دل بطرف غرب بمقابل باغ عیش آباد نزدیک
 باغبان پوره بحکم نور جهان بیگم همسر جهانگیر پادشاه تاسیس شده بود - برای این باغ یکی
 از باغات بسیار زیبا بوده است و اما امروز یک باغ کوچکی در آنجا وجود دارد - از تار
 نخهای قدیم معلوم میشود که جهانگیر پادشاه با همسرش در قالیق نشسته به سیر و تماشای باغ
 الهی میرفتند - بر فراز تپه ای که نزدیک آن واقع است یک پیلاق ساخته بودند که آنرا
 بحر آرا میگفتند و از آنجا تماشای تال دل می کردند - می گویند که این عمارت هفت طبقه
 داشت اما این عمارت امروز معدوم شده است - شاعری درباره تاریخ تاسیس بحر آرا
 ابیات زیر گفته است :-

چون به کشمیر باغ بحر آرا گلشنی تاز گشت شهر آرا
 هفت منزل نشین شاهی بر جبینش شد است دهر آرا
 بهر تاریخ این نشین خاص هاشمی گفت کاخ بحر آرا ۱۶
 باغ ظفر آباد - درباره این باغ میرزا محمد طاہر خان آشنا مصنف ملخص شاهجهان نامہ می
 نویسد:

باغ ظفر آباد که والد این راقم بر کنار تالاب جدیہیل (جدی بل) مشرف بر
 جلگای عید گاہ به صرف سه لک روپیہ در عرض دوازده سال صوبہ داری دوبار کشمیر ساخته -

باغ حسن آباد که آن نیز محدثات والدر اقم است" - ۱۷

این باغ نزدیک جدیبل بر لب تال آنچار احداث شده بود، ظفر خان احسن شاعر معروف عهد شاهجهان که به سمت استانداری گماشته شده بود در جریان استانداری دوازده ساله خود احداث نمود. میرالهی همدانی در توصیف این باغ بیت زیر سروده است:-

ظفر خان کرد از طبع ملون   بعرض چارده مه چار گلشن ۱۸

این ظفر خان احسن در کشمیر چهار باغ دیگر نیز بنا کرده که بنام باغ گلشن، باغ احسن، باغ عنایت، باغ حیدرآبادی باشند.

باغ شاه آباد:- نزدیک باغ جهان آرا یک باغ دیگری که وسیع و عریض بوده است بدست شاه زاده داراشکوه تاسیس شد. این باغ نیز مثل باغهای دیگر کشمیر پر گل و بوته بوده است. شاعر معروف سلیم تهرانی در توصیف باغ جهان آرا شاه آبادی گوید:-

عروس گل چو از داماد گوید   جهان آرا و شاه آباد گوید

فتاده این دو گلشن مست و شاداب   یکی در آب دیگر بر لب آب ۱۹

باغ شاه آباد:- در جنوب کشمیر دهکده ایست معروف بنام شاه آباد. این دهکده بحکم جهانگیر پادشاه آباد شد. در کنار این دهکده چشمه آب است. آبش بسیار گوارا و مصفا. این چشمه منبع رودخانه بزرگ کشمیر بنام جومل است که در این دهکده به سانسکیرت و تناس است. جهانگیر این چشمه و دهکده را بسیار پسندید و در منبع آن عمارات و کاخها با حکم شاهی ترتیب داد. تاریخ تعمیر آن بدینقرار است:-

"پادشاه هفت کشور، عدالت گستر ابوالمظفر نورالدین جهانگیر ابن اکبر پادشاه غازی بتاریخ ۱۵ سنه جلوس در این چشمه فیض آیین نزول اجلال فرمودند" - تاریخ

از جهانگیر شاه اکبر شاه این بنا سر کشیده بر افلاک
بانی عتل یافت تاریخش "قصر آباد و چشمه ورنانگ" می

در سال ۱۰۳۲ هجری جهانگیر حیدر ملک چادوره را حکم داد تا بیرون چشمه مذکور، باغی بکشد
زیبا با جوی آب و آبشار ترتیب بدهد - چنانچه حیدر ملک بر طبق فرمان شاهی در این باغ
بسیار دلکش با فواره و آبشار احداث نمود - حیدر ملک آب جوی در میان این باغ بطوری
جاری کرد که باغ در چهار قسمت تقسیم شد - باین مناسبت این باغ چهار طبقه دارد - در هر
باغ انواع و اقسام گل کاشته شد - این باغ در روزگار مابین شهرت دارد و بسیاری از
جهانگردان برای دیدن این باغ می روند - کلیم کاشانی در تاریخ این باغ گفته
است :-

حیدر بحکم شاه جهان پادشاه دهر شکر خدا که ساخت چنین آبشار و جوی
این جوی داده است به جوی بهشت یاد زین آبشار یافته کشمیر آبروی
تاریخ جوی آب بگشتا سر و ش غیب "از چشمه بهشت برون آمده است جوی"

باغ الہی :- این باغ را شاعر معروف ایرانی میر الہی که در زمان شاه جهان پادشاه
همراه با ظفر خان احسن استاندار بکشمیر آمده بود، احداث کرد -

این باغ در زمان شاه جهان شہرتی بسزا بدست آورده بود - شاه جهان پادشاه
در هنگام سیروسیاحت کشمیر این باغ را دیدن میکرد - این باغ چهار بخش داشته است یعنی
چهار طبقه ای که آنرا چهار باغ میگویند - در وسط باغ کلاه فرنگی تعمیر شده بود - یک جوی
آب از باغ الہی تا تالیا دل جاری بود - اما متاسفانه این باغ بطور کلی معدوم شده
است - تنها اسمش معلوم و جسمش معدوم - در باره سال احداث این باغ بیت زیر در

تاریخ حسن درج است :-

فلک آشفته بود از بهر سالتش   ملک گفتا گو "باغ الهی" ۲۲
در باره باغ الهی آشنا مینویسد :-

"باغ الهی که نهر لچه گول که در میان معموره کشمیر جاری است از میان می گزرد و در
وسطش بر کنار حوض چنار سالخورده عظیمی واقع است - که تنه آن در آغوش هشت جوان
قوی هیکل درمی آید و دور تنه اش چهارده گز است - ۲۳

نور باغ :- نور باغ را میرزا محمد طاهر آشنا مصنف ملخص شاهجهان نامه باغ نور افشان نیز
نامیده است - این باغ در حوالی عیدگاه در شهر سریناگر پایتخت کشمیر واقع بوده است -
باغ مذکور را نور جهان بیگم همسر جهانگیر پادشاه بنا کرده بود - لا بلای ای باغ جوئی پُر
آب روان بود - اما در روزگار ما این باغ معدوم شده است - شهرستانی که آنجا آباد
است با اسم نور باغ معروف است - جوئی کشمیری در توصیف این باغ شش بیت در
کلیات خود دارد - مطلع آن بدینقرار است

خوشا شهری که باغش نور باغ است   ز رشک لاله اش فردوس داغست ۲۴

باغهای دیگر نیز در کشمیر وجود دارد که شهرت بسیار دارند - اما بعلت طوالت کلام از تفصیل
آن صرف نظر میشود -

پاورقیہا:-

- ۱- پیر غلام حسن کھویہا می۔ تاریخ حسن جلد اول ص ۶۲
- ۲- آشنا میرزا محمد طاہر خان۔ ملخص شاہجہان نامہ ص ۱۸۸ انتشارات مرکز تحقیقات فارسی رازیانی فرہنگی۔ دہلی نو
- ۳- پیر غلام حسن کھویہا می۔ تاریخ حسن جلد اول ص ۲۸ سازمان تحقیق و اشاعت کشمیر سریناگر۔
- ۴- جویا کشمیری۔ دیوان جویا نسخہ خطی برگ ۴۴۸ کتابخانہ خدا بخش پتتاستان بہار
- ۵- میرالہی ہمدانی۔ مثنوی در تعریف کشمیر۔ نسخہ خطی شماره ۵۲۲۰ برگ اول، سازمان تحقیق و اشاعت جامو و کشمیر سریناگر۔
- ۶- مثنوی در تعریف کشمیر نسخہ خطی شماره ۲۲۰ برگ اول (قدسی مشہدی) سازمان تحقیق و اشاعت سریناگر
- ۷- پیر غلام حسن کھویہا می۔ تاریخ حسن جلد اول شماره حاشیہ ۹۴۴ ص ۲۸۸
- ۸- ایضاً
- ۹- محمد طاہر خان آشنا۔ ملخص شاہجہان نامہ ص ۱۸۸۔ مرکز تحقیقات فارسی رازیانی فرہنگی سفارت جمہوری اسلامی ایران دہلی نو۔
- ۱۰- پیر غلام حسن کھویہا می۔ تاریخ حسن۔ جلد اول ص ۲۹۳۔
- ۱۱- جویا کشمیری۔ کلیات جویا۔ برگ ۴۴۸ ب۔
- ۱۲- اقبال لاہوری۔ پیام مشرق ص ۸۵۔ کتب خانہ نذیریہ۔ دہلی
- ۱۳- جویا کشمیری۔ کلیات جویا۔ نسخہ خطی برگ ۸۲
- ۱۴- پیر غلام حسن کھویہا می۔ تاریخ حسن جلد اول ص ۲۹۲۔ تاریخ احداث باغ برابر است با

- ۱۵- پیر غلام حسن کھویبھامی۔ تاریخ حسن۔ تاریخ احداث باغ برابر است با ۱۰۲۳ھ ۱۶۲۲م
- ۱۶- ایضاً ص ۲۸۹۔ کاخ بحر آرا برابر است با ۱۰۳۳ھ ۱۶۳۲م
- ۱۷- میرزا محمد طاہر خان آشنا۔ ملخص شاہجہان نامہ۔ ص ۱۸۹
- ۱۸- پیر غلام حسن کھویبھامی ص ۲۹۹
- ۱۹- ایضاً ص ۲۹۷
- ۲۰- ایضاً ص ۱۲۱ قصر آباد و چشمہ درناگ برابر است با ۱۰۲۸ھ قمری
- ۲۱- ایضاً ص ۲۹۱
- ۲۲- ایضاً ص ۲۹۰
- ۲۳- آشنا میرزا محمد طاہر۔ ملخص... ص ۱۸۸-۱۸۹
- ۲۴- جو یای کشمیری۔ کلیات جو یای نسخہ برگ ۲۲۷ نسخہ خطی کتابخانہ خدا بخش پتنا۔